UOT 792.01
ORCID:0009-0003-0610-9584
DOI: 10.52094/PPRU7587

Şəhla Əliyeva Hüseyn qızı
Bakı Xoreoqrafiya Akademiyası
Professor
shahlaaliyeva2014@gmail.com

XX ƏSR AZƏRBAYCAN TEATRINDA MİLLİ İDEYALAR VƏ SOSİAL-FƏLSƏFİ YANAŞMALAR

Xülasə: Bu məqalədə XX əsr Azərbaycan teatrında milli ideyaların təbliği və sosial-fəlsəfi yanaşmaların ifadəsi araşdırılır. İlkin mərhələdə teatr "məktəb" funksiyasını yerinə yetirərək xalqın maariflənməsi və mənəvi oyanışını təmin etmişdir. XX əsrin 20–30-cu illərində teatr "məbəd" kimi milli və ideoloji simvollar yaradan məkan kimi qəbul olunmuşdur. Ədil İskəndərovun rəhbərliyi dövründə teatr həm estetik, həm də ideoloji funksiyasını zirvəyə çatdırmışdır. Teatr, cəmiyyətin hadisələrinə instinktiv reaksiya verən, aktyor və rejissor şəxsiyyətləri ilə milli identikliyi əks etdirən canlı bir orqanizm kimi inkişaf etmişdir. Beləliklə, məqalədə Azərbaycan teatrının funksional və ideoloji aspektləri təhlil olunur və sosial-fəlsəfi yanaşmaların ifadəsi ilə bitir.

Açar sözlər: milli ideyalar, ideoloji funksiyalar, milli identiklik, mifopoetika, maarifçilik.

Teatr əqidənin və ruhun əks olunduğu bir məkandır. Əbəs deyil ki, teatrı "ictimai güzgü" adlandırırlar. Bu ifadə sadə səslənsə də, onun gerçəkliyi şübhəsizdir. Cəmiyyət necədirsə, teatr da ona uyğun şəkildə formalaşır. İnsanların əqidəsi və daxili dünyası cəmiyyətdə necə özünü göstərirsə, teatr səhnəsində də eyni şəkildə əks olunur. Bədii obrazlar səhnədə cəmiyyətdən ayrı deyil, məhz onun içində yaşayır. Hər bir obraz cəmiyyətimizin müəyyən bir təzahürünü və ya simvolunu əks etdirir. Onlar səhnədə, yəni müəyyən olunmuş teatr çərçivəsində, bizim həyatımızın davamı kimi görünürlər. Cəmiyyətdə inkişaf edən əqidələr teatr səhnəsində yenidən öz tarixini yaşamağa başlayır, çünki bu əqidələr bir zamanlar cəmiyyətdə mövcud olub və mümkündür ki, hələ də mövcuddurlar.

Dünya miqyasında "teatr məktəbdir", "teatr məbədgahdır" və ya "teatr məbəddir" fikirləri XVIII əsrin axırlarından etibarən aktuallaşır və maarifçilərin

baxışları kontekstində konseptual mahiyyət daşımağa başlayır. Həqiqətən, "teatr məktəbdir" və ya "teatr məbədgahdır" söyləmək müəyyən teatr konsepsiyasının ideoloji-məfkurəvi əsasını bəyan etmək deməkdir. Bu konseptual əsaslar Azərbaycan teatrının inkişaf tarixində XIX əsrin ikinci yarısından etibarən formalaşmağa başlamış və tədricən cəmiyyətin sosial, siyasi və ideoloji reallıqları ilə üzvi şəkildə əlaqələnmişdir. Teatr sənətinin milli düşüncə sistemində mühüm yer tutması, bir tərəfdən dövrün sosial strukturları, digər tərəfdən isə ictimai-siyasi mühitin diktə etdiyi ideoloji meyillərlə sıx bağlı idi. Azərbaycan teatrşünaslarının da vurğuladığı kimi, "milləti yaratmaqdan ötrü öncə onun teatrını yaratmaq lazımdır" fikri təkcə bədii bir aforizm deyil, həm də milli özünüdərk prosesinin fəlsəfi mahiyyətini açan bir tezisdir [3, s. 97].

XIX əsrin sonlarında Azərbaycan maarifçiləri bu ideyanı sanki öz tarixi-mədəni mühitlərində sınaqdan keçirərək, teatrı milli formalaşmanın əsas amili kimi dəyərləndirirdilər. Onların düşüncəsinə görə, teatr xalqın mənəvi oyanışında və maariflənməsində işıq rolunu oynayacaq, cəmiyyətin mənəviyyat memarına çevriləcəkdi. Maarifçi ideologiyanın bu baxışında teatr sadəcə estetik məkan deyil, həm də ictimai-mənəvi tərbiyənin təsirli vasitəsi kimi qəbul edilirdi.

Lakin bu prosesin arxasında yalnız yerli mədəni təşəbbüslərin deyil, həm də Rusiya imperiyasının mədəni-siyasi siyasətinin müəyyən təsirləri də mövcud idi. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın imperiya mədəniyyəti çərçivəsində teatr, mədəni "yumşaq güc" vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Avropatipli teatr modelinin Rusiyaya XVII əsrdə alman mədəniyyətinin təsiri ilə daxil olması, sonradan bu modelin Qafqaz regionuna, o cümlədən Azərbaycana keçməsinə zəmin yaratdı. Azərbaycan maarifçiləri teatrı milli ideyanın daşıyıcısına çevirmək istəsələr də, onun arxasında duran mədəni hegemonluq mexanizmlərini dərin təhlil etmirdilər.

Azərbaycan teatrının təşəkkül mərhələsində onun əsas missiyası maarifçilik ideyalarının daşıyıcısı olmaqdan ibarət idi. Avropatipli teatr modelinin ölkəmizdə formalaşdığı dövrdə səhnə sənəti cəmiyyət üçün bir növ "məktəb" funksiyasını yerinə yetirirdi. Bu mərhələdə teatrın başlıca məqsədi xalqın intellektual səviyyəsini yüksəltmək, onu yeni mədəniyyət və dünyagörüş dəyərləri ilə tanış etmək idi. Lakin XX əsrin 20–30-cu illərinə doğru bu konsepsiya tədricən dəyişərək teatrın sosial funksiyası yeni məna kəsb etdi. Artıq teatr yalnız maarif və təhsil vasitəsi deyil, eyni zamanda mənəvi məkan,

"məbədgah" kimi qəbul edilməyə başladı. Beləliklə, teatrın funksional mahiyyəti "öyrədən"dən "inanılan" mərhələyə keçdi.

Bu proses, şübhəsiz ki, sırf estetik deyil, həm də sosial və siyasi xarakter daşıyırdı. Teatr cəmiyyətin ideoloji yönümlərinin və dövlət siyasətinin təsirindən kənarda qala bilməmiş, uzun illər ərzində SSRİ-nin mədəni strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Sovet hakimiyyəti dövründə teatr sənəti ideoloji məqsədlərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamış, "xalq üçün sənət" şüarının arxasında siyasi tərbiyə funksiyasını icra etmişdir. Bu mənada, teatr konsepsiyaları zaman-zaman dövlətin ideoloji xəttinə uyğun şəkildə formalaşmış, sənət ictimai-siyasi proseslərin bir növ bədii əksinə çevrilmişdir.

Siyasətin sənət üzərindəki təsiri hər zaman dolayısı ilə də olsa özünü göstərmişdir. İncəsənət və ədəbiyyat mahiyyət etibarilə cəmiyyətə xidmət etsə də, onlar siyasətin müəyyən etdiyi ictimai çərçivə daxilində fəaliyyət göstərmişlər. Əslində, sənət və ədəbiyyat, cəmiyyətin sosial-psixoloji vəziyyətini və siyasi nizamını estetik dildə tənzimləyən, yəni siyasətin "ictimai korrektəsi" rolunu oynayan vasitələrə çevrilmişdir.

Bolşevik ideologiyası "teatr məbəddir" tezisini bütün sovet məkanına, o cümlədən Azərbaycana da təlqin edirdi. Bu konsepsiya zahirən sənətin ucaldılmasını ifadə etsə də, əslində, teatrın ideoloji nəzarət altında mənəvi-siyasi alətə çevrilməsi prosesini gizlədirdi. "Məbəd" anlayışı burada mənəvi azadlıq deyil, ideoloji itaət və kollektiv düşüncənin formalaşdırılması anlamına gəlirdi. Beləliklə, "teatr məbəddir" ideyası həm estetik, həm də siyasi kontekstdə mahiyyətcə məqsədyönlü bir aksiya idi.

Daha dərindən təhlil edildikdə aydın olur ki, bu ideya sovet mədəniyyət siyasətinin əsas strategiyalarından biri olmuşdur. Səhnə sənəti vasitəsilə formalaşdırılan mənəvi mühitdə fərdi yaradıcılıq azadlığı əvəzində kollektiv ideologiyanın üstünlüyü təşviq edilirdi. Teatrın "məbəd" kimi qavranması həm sənətə ideoloji müqəddəslik donu geyindirməyi, həm də onun vasitəsilə ictimai şüuru yönləndirməyi nəzərdə tuturdu. Nəticədə, teatr milli mədəniyyətin bədii ifadə məkanı olmaqla yanaşı, həm də siyasi rejimin ideoloji təbliğat tribunalarından birinə çevrildi.

XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlayan Azərbaycan milli teatrı özünün ilkin ideya və konseptual əsaslarını "teatr – məktəbdir" prinsipi üzərində qurmuşdur. Bu dövrdə teatr cəmiyyət üçün təkcə bədii-estetik hadisə deyil, həm də maarifləndirici, tərbiyəvi və ideoloji bir institut kimi qəbul olunurdu. Yəni teatrın funksiyası yalnız səhnədə hadisələri canlandırmaq deyil, eyni zamanda

xalqı düşünməyə, öyrənməyə və yeni dünyagörüşünə istiqamətləndirmək idi. Bu anlayış maarifçilik ideologiyasının məntiqi davamı kimi meydana çıxmış və həmin dövrün ictimai-mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. Maarifçilik dövrünün əsas arqumenti söz idi, çünki söz insanın mənəvi və intellektual oyanışının başlanğıcı sayılırdı. Beləliklə, Azərbaycan teatrı da məhz "sözə refleksiya" üzərində formalaşaraq öz inkişafını bu təməl üzərində qurdu [1, s. 112].

Bu mərhələdə teatr bir növ "canlı kitab" funksiyasını yerinə yetirirdi — o, səhnə vasitəsilə cəmiyyətə elmi, əxlaqi və sosial bilgiləri çatdırır, xalqın düşüncə tərzini dəyişməyə çalışırdı. Tədqiqatçıların "Azərbaycan teatrı – söz teatrıdır" fikri də bu konsepsiyanın təbii nəticəsi kimi qəbul oluna bilər. Həqiqətən də, milli teatrın bədii məkanı, aktyor oyununun ritmik və ifadəvi strukturu, səhnə davranışları və hətta mizanssenlər sözün semantik enerjisi ilə yönləndirilirdi.

Bu səbəbdən aktyor obrazı Azərbaycan teatrında sadəcə səhnə sənətçisi kimi deyil, bir növ "müəllim" – maarifçi və tərbiyəçi şəxsiyyət kimi qəbul olunurdu. Bu təsəvvürün kökləri xalq mədəniyyətinin dərin qatlarına, xüsusilə türk epik ənənələrinə gedib çıxır. Dastanlarda ozan, aşıq, manasçı kimi fiqurlar yalnız sənət icraçısı deyil, eyni zamanda hikmət daşıyıcısı, xalqın mənəvi və siyasi liderlərindən biri kimi təqdim olunur. Onlar sözün və musiqinin gücü ilə toplumu formalaşdırır, nəsillər arasında mənəvi körpü yaradırdılar.

Bu baxımdan, milli teatrın ilk mərhələsində aktyorun "müəllim" statusu həm maarifçilik ideyalarının, həm də qədim türk mənəvi sisteminin sintezindən doğurdu. Beləliklə, Azərbaycan teatrının başlanğıc dövründə onun missiyası yalnız estetik zövq vermək deyil, həm də milli özünüdərki formalaşdırmaq, cəmiyyətin mənəvi maarifini təmin etmək idi. "Teatr məktəbdir" ideyası məhz bu baxımdan həm fəlsəfi, həm də mədəni bir platforma kimi teatr düşüncəsinin əsas istiqamətini müəyyən etmişdir.

Azərbaycan teatrı yaranışından etibarən özünü iki əsas mərhələdə dərk etmişdir: ilkin mərhələdə "məktəb", daha sonrakı mərhələdə isə "məbəd" kimi. Teatrın "məktəb" konsepsiyası üzərində formalaşması təsadüfi deyildi — bu, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin mənəvi dirçəlişi və maariflənməsi ideyasını daşıyan ziyalıların düşüncə tərzi ilə sıx bağlı idi. Azərbaycan maarifçiləri – Mirzə Fətəli Axundzadə, Həsən bəy Zərdabi, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və başqaları teatrı xalqın mənəvi və

intellektual oyanışını təmin edəcək ən təsirli vasitə kimi görürdülər. Onların fikrincə, teatr yalnız əyləncə deyil, həm də "ictimai dərs otağı" olmalı, xalqın şüurunu oyatmalı, milli kimliyi və mədəni dəyərləri qoruyaraq yeni dünyagörüş formalaşdırmalı idi [7, s. 165].

Maarifçilərin teatrı bu ideya ətrafında qurması həm dövrün sosial-mədəni reallıqları, həm də cəmiyyətin təhsil səviyyəsi ilə bağlı idi. Avropa və Rusiyanın qabaqcıl təhsil ocaqlarında təhsil almış ziyalılar Vətənə döndükdə Azərbaycan cəmiyyətinin savadsızlıq, dini fanatizm və sosial ədalətsizliklə sarmalandığını gördülər. Onlar başa düşdülər ki, bu vəziyyətdən çıxış yalnız tədris müəssisələri və mətbuat vasitəsilə mümkün deyil; xalqın düşüncəsinə təsir edən daha canlı, emosional və kütləvi bir vasitəyə ehtiyac var. Belə bir vasitə isə məhz teatr idi — çünki teatr canlı nitq, hərəkət və obraz vasitəsilə maarifçilik ideyalarını birbaşa kütlələrə çatdırmaq gücünə malik idi.

Beləcə, teatr bir növ "xalq universiteti" funksiyasını daşımağa başladı. Onun səhnəsində həyat hadisələri, əxlaqi dilemmlar və sosial problemlər tamaşaçıya öyrədici məzmunla təqdim olunur, hər tamaşa maarifləndirici bir dərs kimi qavranılırdı. Lakin zaman keçdikcə, xüsusən XX əsrin 20-ci illərinin ortalarına doğru bu konsepsiya öz enerjisini tədricən itirməyə başladı. Cəmiyyətin intellektual səviyyəsi yüksəldikcə, teatr da təkcə maarifçilik missiyası ilə kifayətlənə bilməzdi. O, artıq yeni fəlsəfi, estetik və ideoloji məzmun daşımağa, insanın mənəvi aləminə, daxili ziddiyyətlərinə və varoluş suallarına yönəlməyə başladı.

XX əsrin 20–30-cu illərində Azərbaycan teatrının ideya-estetik məzmunu "teatr məbəddir" konsepsiyası üzərində formalaşmağa başladı. Bu dövrdə teatr artıq sadəcə maarifçilik vasitəsi deyil, milli-mənəvi identikliyin yenidən qurulduğu simvolik bir məkana çevrilmişdi. Bunun arxasında həm sosial, həm də ideoloji səbəblər dayanırdı. Bolşevik ideologiyasının əsas məqsədlərindən biri dini mərkəzlərin — məscidlərin, kilsələrin və sinaqoqların — funksiyasını məhdudlaşdırmaq, onların yerinə yeni, dünyəvi "məbədlər" yaratmaq idi. Teatr bu mənada cəmiyyətin mənəvi boşluğunu doldurmaq üçün ən əlverişli vasitə kimi təqdim olundu.

Azərbaycanda "Dövlət Malı Teatrı", "Türk Bədaye Teatrı" kimi adların verilməsi də təsadüfi deyildi. Bu adlar həm Rusiyada yaranmış oxşar modellərin (xüsusilə Moskvanın Malı və Bədaye teatrlarının) təsirini, həm də teatrın məbədləşdirilməsi ideyasının respublikalara "mədəni ixracını" əks etdirirdi.

Başqa sözlə, teatr artıq sadəcə sənət məkanı deyil, ideoloji ibadət yeri — yeni sovet insanının "ruhani mərkəzi" rolunu oynayırdı.

Lakin teatrın "məbəd" kimi qəbul olunmasının əsas şərti yalnız dövlət siyasətinin diktəsi ilə bağlı deyildi. Burada "şəxsiyyət faktoru" da həlledici idi. Hər bir məbədin mənəvi cazibə mərkəzi bir "ilahiləşdirilmiş" şəxsiyyətin varlığı ilə möhkəmlənir. Bu baxımdan, Azərbaycan teatrının XX əsr boyu inkişafında rejissor və aktyor şəxsiyyətlərinin — xüsusilə də Ədil İskəndərovun — rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Onun fəaliyyəti teatrın təkcə bədii deyil, həm də ideoloji, təşkilati sistem kimi formalaşmasına səbəb oldu [5, s. 241].

Azərbaycan teatrının inkişafında maarifçilik ideyaları iki əsas mərhələ üzrə formalaşdı. Birinci mərhələ (1873–1920) "teatr məktəbdir" konsepsiyasına əsaslanırdı və cəmiyyətin maariflənməsinə yönəlmişdi. İkinci mərhələ (1920–1960) isə "teatr məbəddir" ideyasının bədii-fəlsəfi təsdiqi kimi meydana çıxdı. Bu 40 illik dövrün 22 ili Ədil İskəndərovun rəhbərliyi ilə səciyyələndi. Hərçənd "baş rejissor" anlayışı o zaman rəsmi şəkildə mövcud deyildi, teatrşünaslıq ənənəsi onun adını bu statusla çəkir. Bu fakt da təsdiqləyir ki, İskəndərov teatrın həm ideoloji, həm də estetik inkişafında "şəxsiyyətin vasitəçiliyi" prinsipinin simvoluna çevrilmişdir.

Ədil İskəndərovun rəhbərlik etdiyi dövrdə "teatr məbəddir" konsepsiyası Azərbaycan teatrının ideya-fəlsəfi inkişafının zirvəsinə çatdı və eyni zamanda öz semantik potensialını da tədricən tükəndirdi. Təxminən 22 il ərzində teatr, cəmiyyət üçün sadəcə mədəni hadisə deyil, mənəvi və rituallaşmış bir məkan – bir növ "sovet ibadətxanası" funksiyasını daşımağa başladı. Bu illərdə teatrın qapıları, sözün əsl mənasında, məbədgah qapılarına çevrilmişdi: tamaşaçılar biletlər uğrunda növbələrdə dayanır, səhnəni ziyarət məkanı kimi qəbul edir, aktyorları isə gündəlik həyatın fövqünə yüksəlmiş müqəddəslər kimi dəyərləndirirdilər.

1920-ci illərdən etibarən aktyorun statusu köklü şəkildə dəyişmişdi. O artıq sadəcə sənətkar deyil, "vergili" şəxs, yəni mənəvi missiyası olan bir varlıq kimi qavranılırdı. 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının "akademik" status alması da bu ideyanın ictimai-simvolik əsaslarını möhkəmləndirdi. Akademik status sənətə dövlət səviyyəsində mənəvi legitimlik qazandırmaqla yanaşı, aktyorun obrazını da "məbəd sakini" səviyyəsinə yüksəltdi. Bu mənada, teatr artıq "maarif ocağı" yox, ideoloji və mifik enerjinin toplaşdığı bir "ruhani sahə" kimi fəaliyyət göstərməyə başladı.

Lakin bu konseptin tam bədii və simvolik ifadəsini teatr yalnız 1938-ci ildə Ədil İskəndərovun quruluş verdiyi Səməd Vurğunun "Vaqif" tamaşası ilə tapdı. Bu tamaşa Azərbaycan teatrının mifopoetik mərhələsinin başlanğıc nöqtəsinə çevrildi. Ələskər Ələkbərovun yaratdığı Vaqif obrazı, Sidqi Ruhullanın ifa etdiyi Qacar obrazı sadəcə bədii qəhrəmanlar deyil, artıq kollektiv yaddaşın canlı simvollarına, milli özünüdərkin personifikasiyalarına çevrildilər. Tamaşa bir anda teatrın estetik və ideoloji statusunu dəyişdi – o, sadəcə sənət hadisəsi deyil, artıq milli mədəniyyətin "mifləşdirilmiş məbədi" oldu [6, s. 150].

Teatr sənəti, mahiyyət etibarilə, cəmiyyətin canlı orqanizmi ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən dinamik bir sistemdir. O, cəmiyyətdə baş verən hər bir sosial, siyasi və mənəvi hadisəyə müəyyən formada reaksiya verir. Lakin bu reaksiya hər zaman rasional şəkildə dərk edilmir — çox vaxt o, instinktiv səviyyədə meydana çıxır. Teatrın belə bir "instinktiv reaksiya" verməsi onun canlı orqanizm kimi fəaliyyət göstərməsi ilə bağlıdır. Necə ki, insan orqanizmi xarici təsirlərə qarşı müdafiə refleksi göstərir, teatr da sosial-mədəni mühitin təzyiqlərinə qarşı bədii, estetik və təşkilati səviyyədə cavab reaksiyası yaradır.

Cəmiyyət özü də canlı sistemdir; onun varlığı fərdlərin münasibətlərindən, dəyərlərindən və qarşılıqlı təsir mexanizmlərindən formalaşır. Bu münasibətlər, təbii olaraq, teatr sənətinə yönəlir və onunla qarşılıqlı əlaqədə vahid struktur meydana gətirir. Beləliklə, teatr yalnız cəmiyyətin hadisələrinə passiv reaksiya göstərmir, həm də onun dəyişən ritmini instinktiv şəkildə duyur və bəzən bu dəyişikliklərə qarşı müdafiə refleksi kimi reaksiya verir. Bu mənada, teatrın instinktiv davranışı — özünü qoruma, yaşatmaq və sənət müstəvisində mövcudluğunu təmin etmək cəhdidir.

Azərbaycan teatrının XX əsrin 1950-ci illərində yaşadığı hadisələr bu nəzəri müddəaların real təsdiqidir. Həmin illərdə teatr kollektivinin onu bədii və inzibati sistem kimi formalaşdırmış Ədil İskəndərova qarşı çıxışı təkcə şəxsi və ya inzibati münaqişə deyildi — bu, teatr orqanizminin özünü qoruma reaksiyası, daxili mühitdə balansı bərpa etmək instinktinin təzahürü idi. Belə situasiya teatrın sadəcə estetik hadisə olmadığını, həm də sosial struktur kimi davranış qabiliyyətinə malik bir orqanizm olduğunu göstərirdi.

Bu dövrdə Azərbaycan teatrı hələ cəmiyyətdə baş verən ideoloji və dəyərlər transformasiyasını tam dərk etməmişdi. Dünən idealizə edilən, qəhrəmanlaşdırılan şəxsiyyətlərin bu gün tənqid obyektinə çevrilməsi, yeni sosial münasibətlərin formalaşması teatr üçün anlaşılmaz bir proses idi. Lakin məhz bu dəyişikliklər teatrın daxili strukturunda gərginliklərə, "kollektiv və

şəxsiyyət" qarşıdurmasına gətirib çıxardı. Ədil İskəndərovun teatr səhnəsindən uzaqlaşması da bu qarşıdurmanın təbii nəticəsi idi.

Beləliklə, 1950-ci illərin Azərbaycan teatrı yalnız estetik axtarışların deyil, həm də sosial adaptasiya və özünüidentifikasiya mərhələsinin içindən keçirdi. Teatr öz instinktiv müdafiə mexanizmlərini işə salaraq yeni dövrün ideoloji və mənəvi çağırışlarına uyğunlaşmağa çalışdı — bu isə onun canlı, özünüdərk edən bir orqanizm kimi inkişaf etdiyini bir daha sübut etdi.

XX əsr Azərbaycan teatrında sosial-fəlsəfi yanaşmalar göstərir ki, teatr yalnız bədii ifadə vasitəsi olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda cəmiyyətin ideoloji və mənəvi durumuna reaksiya verən, sosial düşüncəni əks etdirən bir məkandır. Teatr həm maarifçilik funksiyasını üzərinə götürərək xalqın dünya görüşünü formalaşdırır, həm də "məbəd" kimi milli və ideoloji simvollar yaradırdı. Bu yanaşma göstərir ki, teatr cəmiyyətlə dialoq aparan, onun dəyərlərini əks etdirən və eyni zamanda dəyişdirən sosial-fəlsəfi bir institut kimi fəaliyyət göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Allahverdiyev M.Q. Müasir teatrda ənənə və novatorluq məsələləri. – B.: Azərnəşr, 1974. – 100 s.;
2. Allahverdiyev M.Q. Azərbaycan teatrı bu gün. – B.: Maarif, 1984. – 56 s
3. Cəfərov C.H. Azərbaycan dram teatrı: 1873-1941. - B.: Azərnəşr, 1959. – 418 s.
4. Elçin. Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbi prosesin problemləri. – B.: Çinar-Çap, 2003. – 302 s.
5. Əlizadə M.Ə. Teatr: seyr və sehr (Milli teatr prosesi problemləri). – B.: Elm, 1998. – 352 s.
6. İsrafilov İ.R. Adil İsgəndərovun teatrı. – B: Mars-Print, 2001. – 208 s.
7. Rəhimli İ.Ə. Azərbaycan teatr tarixi. – Bakı: Çaşıoğlu, 2005. – S.162-167.
8. Mehdiyev N.M. Orta əsrlər Azərbaycan estetik mədəniyyəti. – B.: İşıq, 1986. – 159 s.

Rus dilində

9. Аникст А.А. Теория драмы от Аристотеля до Лессинга. – М: мысль, 1967. - 455 с.;

10. Михеева А.Н. Когда по сцене ходят носороги – М.: Искусство, 1967. – 176 с..

11. Корниенко Н.П. Украинский театрв преддверии третьего тысячалетия. Поиск: картина мира; ценностные ориентации; спектакли; прогноз. – Киев: Факт, 2000. – 164 с., 64 ил. (на укр. яз.)

Shahla Aliyeva Huseyn qizi

NATIONAL IDEAS AND SOCIO-PHILOSOPHICAL APPROACHES IN AZERBAIJANI THEATER OF THE 20TH CENTURY

Summary: This article examines the promotion of national ideas and the expression of socio-philosophical approaches in Azerbaijani theater of the 20th century. In its initial stage, the theater served as a “school,” providing public education and spiritual awakening. In the 1920s–30s, the theater was perceived as a “temple,” creating national and ideological symbols. Under the leadership of Adil Iskenderov, the theater reached the peak of both its aesthetic and ideological functions. The theater developed as a living organism, instinctively responding to societal events and reflecting national identity through the personalities of actors and directors. Thus, the article analyzes the functional and ideological aspects of Azerbaijani theater and the expression of socio-philosophical approaches.

Key words: national ideas, ideological functions, national identity, mythopoetics, enlightenment.

Шахла Алиева Гусейн кызы

«НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИДЕИ И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ПОДХОДЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ТЕАТРЕ XX ВЕКА»

Резюме: В этой статье исследуется пропаганда национальных идей и выражение социально-философских подходов в азербайджанском театре XX века. На первоначальном этапе театр выполнял функцию «школы», обеспечивая просвещение народа и его духовное пробуждение. В 1920–30-е годы театр воспринимался как «храм», создающий национальные и идеологические символы. В период руководства Адиля Искендерова театр достиг вершины как эстетической, так и идеологической функции. Театр развивался как живой организм, инстинктивно реагирующий на события общества и отражающий

национальную идентичность через личности актёров и режиссёров. Таким образом, в статье анализируются функциональные и идеологические аспекты азербайджанского театра и выражение социально-философских подходов.

Ключевые слова: национальные идеи, идеологические функции, национальная идентичность, мифопоэтика, просвещение.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 19.01.2026
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 30.01.2026